

Remigiusz Pośpiech, *Muzyka wielogłosowa w celebracji Eucharystycznej na Śląsku w XVII i XVIII wieku*, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2004, ss. 428.

Wiosną 2004 r. w Opolu ukazała się książka (rozprawa habilitacyjna) Remigiusza Pośpiecha zatytułowana: *Muzyka wielogłosowa w celebracji Eucharystycznej na Śląsku w XVII i XVIII wieku*. Autor publikacji od lat prowadzi prace badawcze m.in. nad dziejami i obecnym stanem muzyki religijnej na Śląsku w ramach funkcjonującego od 1994 r. Zakładu Muzyki Kościelnej i Wychowania Muzycznego Wydziału Teologicznego w Uniwersytecie Śląskim. Problematyka podjęta w opracowaniu o tym okresie należy do najmniej znanych etapów w dziejach kultury muzycznej na Śląsku i zazwyczaj była w ogóle pomijana bądź jest obecna co najwyżej marginalnie w opracowaniach dotyczących życia religijno-duszpasterskiego diecezji wrocławskiej. Dlatego też opracowanie R. Pośpiecha należałoby przyjąć z wielką uwagą i uszanowaniem.

Omawiana książka składa się z dwóch głównych części, które poprzedza wykaz skrótów oraz wstęp. Pierwsza część, zatytułowana *Tradycje muzyki liturgicznej na Śląsku*, przedstawia ogólną charakterystykę tradycji muzyki liturgicznej na Śląsku i zawiera dwa rozdziały. Natomiast drugą część – *Twórcy i wykonawcy wielogłosowej muzyki liturgicznej na Śląsku w XVII i XVIII wieku* – stanowią trzy rozdziały. Po zakończeniu Autor umieścił także dwa aneksy, bibliografię oraz indeks osób.

W części pierwszej podjęta została próba syntetycznego podsumowania początkowego okresu rozwoju muzyki liturgicznej w diecezji wrocławskiej – do czasów reformacji, która w dziejach kultury religijnej na Śląsku stanowi istotną cezurę czasową, z uwzględnieniem jej genezy i najbardziej istotnych elementów. Autor świadomie zebrał tu i przypomniał dość obszerną literaturę przedmiotu, by wskazać jednoznacznie na niewykorzystane jeszcze źródła i opracowania, głównie z zakresu ogólnej historii liturgii (rozdział I – *Rozwój muzyki liturgicznej na Śląsku do Soboru Trydenckiego*). R. Pośpiech wnikliwie omówił źródła muzyki liturgicznej w tym regionie, podkreślając, że należy ich szukać przede wszystkim w rozwoju liturgii, która od początku tworzyła jeden z podstawowych komponentów życia Kościoła i spełniała zarazem znaczącą funkcję kulturotwórczą. Liturgia była ponadto zawsze istotnym wydarzeniem w płaszczyźnie muzycznej i przez stulecia stanowiła zarazem dla jej uczestników jedną z nielicznych możliwości obcowania z muzyką profesjonalną. Liturgia wreszcie inspirowała nieustannie kompozytorów do tworzenia wspaniałych dzieł sztuki.

W dalszej części rozdziału omówiony został proces kształtowania się tradycji liturgiczno-muzycznej diecezji wrocławskiej zarówno jeśli chodzi o tradycje diecezjalne, jak i zakonne. Oddzielną uwagę Autor poświęcił kantorowi i jego posłudze muzycznej, która w tradycji muzycznej Kościoła zawsze zajmowała istotne miejsce i od początku ściśle związana była ze śpiewem liturgicznym. Kolejne paragrafy tegoż rozdziału dotyczą udziału szkolnictwa w pielęgnowaniu muzyki liturgicznej, a także muzyki organowej, jej wykonawców oraz samych instrumentów na terenie Śląska. Ostatnia wreszcie kwestia, którą szeroko omawia Autor, to początki liturgicznej muzyki wielogłosowej. W tym miejscu pracy R. Pośpiech zauważa, że Śląsk – w badanym przez niego okresie – był głównym centrum rozwoju wielogłosowości w Europie Środkowej.

Rozdział II nosi tytuł: *Wielogłosowa muzyka liturgiczna w diecezji wrocławskiej w okresie od Soboru Trydenckiego do sekularyzacji*. W tej części opracowania Pośpiech podkreśla, że „...analizując rolę i stan wielogłosowej muzyki religijnej w kościołach i klasztorach na Śląsku, należy widzieć ją z jednej strony w kontekście eklesjalnym, z położeniem głównego nacisku na rozwoju liturgii, z drugiej natomiast – w świetle ogólnych przemian stylistycznych twórczości muzycznej okresu baroku, rozwijającej się w dwóch wzajemnie się uzupełniających (szczególnie właśnie w zakresie twórczości religijnej) nurtach: pierwszy – to związany z tradycją, bezpośrednio »wywiedziony« z renesansowej polifonii *stile antico*, obok którego kształtował się, bardziej awangardowy i typowy dla »nowej epoki«, *stile moderno* (nurt II), realizowany przede wszystkim w oparciu o wokalno-instrumentalną technikę koncertującą” (s. 29). Autor zauważa, że obydwa nurty wzajemnie na

siebie oddziaływały, na potwierdzenie czego, przywołuje na gruncie muzyki kościelnej znaną stosunkowo wcześniej na Śląsku twórczość reprezentującego środowisko ewangelickie Heinricha Schütza (1585–1672), który krótko przebywał we Wrocławiu, czy też działającego w katolickim Wiedniu, wychowanka szkół jezuickich, Johanna Josepha Fuxa (1660–1741). Zagadnienia te podjęte zostały tutaj w odniesieniu do wyznaczonych tematów ram terytorialnych, czasowych i gatunkowych. Podjęta została również próba umieszczenia ich w świetle wcześniejszych, charakterystycznych dla diecezji wrocławskiej, tradycji muzycznych, jak i w szerszym kontekście środkowoeuropejskim. Na rozdział ten składają się trzy paragrafy, o następujących tytułach: 1. *Oblicza religijnej kultury muzycznej na Śląsku po Soborze trydenckim*; 2. *Missa concertata na Śląsku w XVII i XVIII w.* oraz 3. *Inne formy muzyczne w ramach celebracji eucharystycznych* (stacje na Boże Ciało, *Te Deum*).

W drugiej części pracy zaprezentowane zostało podstawowe i najbardziej znaczące dla rozwoju wielogłosowej muzyki liturgicznej środowisko kapel kościelnych, na Śląsku jak się okazuje stosunkowo licznych, które przeżywały okres największej świetności szczególnie w XVIII stuleciu. Z zespołami tymi związani byli czynnie prawie wszyscy znani dziś kompozytorzy śląskiej muzyki religijnej XVII i XVIII w. Działali tam najczęściej jako, różnie określane, dyrygenci kapel (np. *regens chori*, *Chorregens*, *director chori*, *Chordirector*, *magister capellae*, *praefectus capellae*, *Kapellmeister*), organisci bądź w charakterze innych muzyków. Szczególną uwagę poświęcił Autor kantorom i organizmom (oddzielne dwa paragrafy rozdziału III – *Liturgiczne posługi muzyczne*), nie po to jednak, by charakteryzować poszczególne postaci, lecz aby ukazać rozwój tych niezwykle istotnych dla muzyki liturgicznej posług jako bezpośrednią kontynuację wcześniej ukształtowanej tradycji.

W podobny kontekst wpisał Autor również kapele kościelne, którym poświęcił ostatnie dwa rozdziały pracy. Rozdział IV – *Kościelne kapele muzyczne w środowisku kapituł diecezjalnych* – omawia zespoły muzyczne pozostające w nurcie tradycji diecezjalnych, pielęgnowane przede wszystkim w środowisku katedralnym i w kapitułach kolegiackich Nysy, Raciborza, Głogowa, Opola i Głogówka, Legnicy i Brzegu. Rozdział V z kolei – *Pielęgnowanie tradycji zakonnych w śląskich kapelach klasztornych* – podejmuje tematykę zespołów funkcjonujących w tradycjach zakonnych, które rozwijały się w ośrodkach klasztornych. Są to następujące zespoły: kanoników regularnych, premonstratensów (norbertanów), krzyżowców (z czerwoną gwiazdą) oraz dominikanów. Autor omówił także oddzielnie klasztory cysterskie: opactwa górnośląskie, Krzeszów, pozostałe opactwa dolnośląskie, Trzebnicę – cysterki oraz klasztor bożogrobców w Nysie.

Dopełnieniem zawartych w pracy rozważań naukowych są dwa aneksy. Pierwszy z nich zawiera najpełniejszą, co należy szczególnie zauważyć, listę kantorów katedry wrocławskiej (od 1202 do 1810 r.), sporządzoną na podstawie cytowanej w pracy literatury. Potrzeba tego rodzaju zestawienia podyktowana została faktem, że katedra zawsze stanowiła podstawowy wzór do sprawowania liturgii w innych kościołach diecezji, jak również i tym, że za jej właściwą oprawę muzyczną odpowiadał, zgodnie z obowiązującymi statutami, kantor diecezjalny. Inną kwestię stanowią tu różnego rodzaju wypaczenia, czy wręcz nadużycia tej funkcji, szczególnie wyraźne w omawianym okresie. Problematyka ta, jak zauważa R. Pośpiech, wymaga dalszych szczegółowych badań, dla których zamieszczona w aneksie lista stanowić może pomocny, głównie w zakresie wskazania podstawowej literatury, punkt wyjścia.

Wyjątkowo wielką wartość badawczą ma aneks II. Jest on znacznie obszerniejszy, bo zawiera ponad 500 nazwisk działających na Śląsku XVII i XVIII-wiecznych muzyków kościelnych: kantorów, organistów, dyrygentów, śpiewaków i instrumentalistów kapel kościelnych czy wreszcie nauczycieli muzyki w szkołach parafialnych. Podkreślić należy, że w zdecydowanej większości są to postaci nieznane nie tylko muzykologii polskiej, ale i niemieckiej. W literaturze niemieckojęzycznej część muzyków jest wprawdzie obecna, ale nie wzbudziła jednak dotąd szerszego zainteresowania. W kościołach diecezji wrocławskiej, jak wynika z dotychczasowych badań, najczęściej wykonywany był repertuar kompozytorów miejscowych, o lokalnym co najwyżej znaczeniu. Wobec tego faktu, chcąc poznać stan muzyki religijnej na Śląsku w XVII i XVIII w., należało się zająć przede

wszystkim – co uczynił Autor publikacji – działalnością tych właśnie twórców lokalnych, którzy w największym stopniu przyczyniali się do ubogacania i upiększania liturgii.

Książkę kończy obszerna bibliografia oraz indeks osób. Na imponującą bibliografię składają się: 1) źródła rękopiśmienne w liczbie 18, przy czym 9 z nich to obszerne zbiory rękopisów, znajdujących się w różnych bibliotekach i archiwach europejskich; 2) źródła drukowane i edycje źródłowe zawierające 64 pozycje; 3) katalogi, leksykony i słowniki – 55 oraz 4) opracowania, których naliczono ok. 670, stanowiące, jak zaznacza Autor na s. 372, jedynie podstawową literaturę przedmiotu.

Szczególny punkt ciężkości w rozważaniach naukowych R. Pośpiech położył na liturgiczną funkcję niezwykle bogatego repertuaru, tworzonych zarówno na miejscu (twórczość kompozytorów lokalnych), jak i importowanego z innych ośrodków (kontekst środkowoeuropejski). Uwagę Autora zajęły nie tyle muzykologiczne analizy poszczególnych kompozycji, co ich znaczenie i sposoby wykorzystania w służbie liturgii. Konkretnie ograniczono się do dzieł wykonywanych podczas sprawowania mszy św. w różnych kościołach ówczesnej diecezji wrocławskiej, przede wszystkim zaś do wokalnie-instrumentalnych opracowań tekstów *ordinarium missae* – najbardziej typowych dla epoki baroku i wczesnego klasycyzmu.

W opracowaniu niniejszym Autor wykorzystał przede wszystkim metody analiz źródeł wypracowanych na gruncie szeroko rozumianych nauk historycznych, szczególnie tych, które stosowane są powszechnie w zakresie badań historii liturgii i historii muzyki. Na poziomie już wstępnej analizy zachowanego głównie w postaci manuskryptów repertuaru przyjęto założenie, że twórczość tę można rozpatrywać i oceniać jedynie w aspekcie jej liturgicznej funkcji, jako formę tzw. użytkowej muzyki „obiegowej”. W tym znaczeniu muzyka religijna służy z jednej strony ozdobie, szczególnie, gdy mamy na uwadze ówczesne tendencje do reprezentacyjności i wystawności, ale też – z drugiej strony – podkreśleniu tekstu oraz bezpośrednio z nim związanego modlitewnego wyrazu, co było zawsze nadrzędnym celem liturgicznej twórczości muzycznej.

Najważniejsze wnioski, które zostały w pracy wykazane są następujące: 1. Od początku istnienia diecezji wrocławskiej rozwój kultury muzycznej kształtowany był w obszarze wpływów trzech sąsiednich ośrodków: polskiego (przede wszystkim Kraków), niemieckiego i czesko-morawskiego, ubogaczanych wpływami franko-flamandzkimi, włoskimi i austriackimi. W ich wyniku konstituowała się śląska tradycja liturgiczno-muzyczna, o wyraźnie zauważalnej specyfice. W omawianym okresie w śląskim środowisku Kościoła katolickiego dominowały kulturalne prądy płynące z Rzymu i Wiednia, docierające często poprzez Ołomuniec i Pragę. Autor, chcąc rozpoznać właściwy obraz pielęgnowanej w śląskich kościołach wielogłosowej muzyki liturgicznej, zanalizował ją nie tyle w świetle konfrontacji wymienionych kręgów kulturowych, ile ich wzajemne na siebie oddziaływanie i to z uwzględnieniem możliwie najszerszego kontekstu ogólnego rozwoju środkowo-europejskiej kultury muzycznej. Taki sposób podejścia do badanego repertuaru składa się na niniejszą pracę, która stanowi pierwszą w literaturze polskojęzycznej tak wszechstronną prezentację.

2. R. Pośpiech wskazał w pracy na rządców wrocławskiej diecezji, którzy obok angażowania się w akcję rekatolizacji troszczyli się przede wszystkim o odnowę Kościoła. Korzystali przy tym z wszelkich możliwości, jakie oferowała im sztuka baroku, głównie zaś architektura, rzeźba, malarstwo i muzyka. W tym względzie nie mniejsze zasługi mają opaci klasztorów działających na Śląsku. Wiele konwentów promieniowało na zewnątrz jako ośrodki rozwoju życia kulturalnego. Liturgiczna twórczość muzyczna w tych miejscach stanowiła jeden z najbardziej zauważalnych elementów, wpływając pośrednio na inne dziedziny.

3. Autor wykazał, że twórcy śląskiej muzyki, mimo iż nie dorównywali talentem i poziomem warsztatu kompozytorskiego do najwybitniejszych wówczas mistrzów europejskich, to ich działalność była niezwykle ważna. Lokalni muzycy kościelni, naśladowując oczywiście wielkich mistrzów – których twórczość na Śląsku była dość wcześnie znana – byli głównymi strażnikami i kontynuatorami śląskiej tradycji muzyki religijnej, począwszy od pełniących różne funkcje kantorów, poprzez nauczycieli, scholarzy oraz choralistów aż po dyrygentów zespołów wielogłosowych i organistów. Twórcy ci, jak np. T. Stolzer (pierwszy wybitny, o europejskiej sławie, kompozytor muzyki wielo-

głosowej działający na Śląsku), czy Johannes Nucius i Thomas Fritsch (żyjący na przełomie XVI i XVII w. członkowie śląskich zakonów), zapoczątkowali nowy okres rozwoju kościelnej *musica figurata*, który był pielęgnowany w XVII i XVIII stuleciu.

4. Istotnym wnioskiem, wypływającym z opracowania Autora jest teza, że od samego początku rozwój muzyki wielogłosowej na Śląsku związany był ściśle z liturgiczną *Opus Dei*, przede wszystkim z uroczystościami eucharystycznymi. Odzwierciedlają to chociażby kompozycje mszalne przeznaczone na Adwent i Wielki Post. Obok powszechności takich gatunków muzycznych jak *Te Deum* czy stacje na uroczystość Bożego Ciała, można je uznać jako jedne z wyraźniejszych elementów regionalnej specyfiki. W trakcie opracowania zresztą Autor wiele razy zwracał uwagę na regionalną, śląską specyfikę w rozwoju kultury religijnej. Choć trudno, w przypadku muzyki, wskazać precyzyjnie jej wyznaczniki R. Pośpiech stwierdza, że najbardziej istotnymi cechami religijnej kultury muzycznej na Śląsku są: różnorodność i bogactwo gatunków, form, zwyczajów, obrzędów itp. oraz umiłowanie tradycji.

5. Wymiernym wreszcie owocem badań Autora jest niemal kompletny wykaz kantorów katedry wrocławskiej, odpowiedzialnych za stan muzyki liturgicznej w całej diecezji (aneks I) oraz obszerna lista muzyków kościelnych działających na Śląsku w XVII i XVIII wieku (aneks II).

Książka Remigiusza Pośpiecha wpisuje się w nurt badań nad szeroko rozumianą śląską kulturą muzyczną. Z lektury publikacji możemy dowiedzieć się o bogactwie i różnorodności wszelkich przejawów życia muzycznego oraz poznać niepowtarzalną, kształtowaną w wyniku spotkania się tu różnych tradycji kulturowych, specyfikę tworzonej i uprawianej w tym regionie muzyki. Ponadto możemy obiektywnie spojrzeć na śląską kulturę muzyczną w kontekście rozwoju muzyki europejskiej. Śledząc wnikliwie dzieje śląskiej muzyki – prawie na każdym etapie jej rozwoju – zauważamy, iż odzwierciedla ona w stosunkowo szybkim czasie wszelkie nowości, jakie powstawały w różnych ośrodkach Europy. Autor przekonuje nas w sposób uargumentowany, że w XVII i XVIII stuleciu Śląsk nadal należał do bardzo ważnych ośrodków jej rozwoju na terenie Europy Środkowej.

Na koniec warto podkreślić, że Autor omawianej publikacji, poza kwestiami dotyczącymi historii muzyki, wykazuje doskonałą orientację w historii Śląska. Na podstawie zebranej i przestudiowanej bibliografii łatwo zauważyć wyjątkowo żmudną pracę, którą wykonał. Dotarcie do takiej ilości literatury i sposób jej wykorzystania w opracowaniu budzi zdumienie. Jego wiedza i kompetencja w tym szerokim temacie wydaje się wręcz imponująca. Ponadto w czasie lektury publikacji, mimo iż podejmuje ona trudne problemy z zakresu historii muzyki, nie czuje się znużenia. Książka napisana została nieskomplikowanym językiem, dostępnym każdemu, kto choć trochę interesuje się muzyką wielogłosową bądź historią. To oczywiście dodatkowe walory tej publikacji, którą polecam nie tylko muzykologom, liturgistom czy historykom, ale także szerokiemu gremium czytelników, szczególnie zainteresowanych wkładem Śląska w kształtowanie kultury chrześcijańskiej Europy.

ks. Krzysztof Niegowski SDB
UKSW, Warszawa